

17. Коваленко Ю.О. Храми села Некрасового. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. Глухів – Київ, 2018. Вип. 11. С. 56-60.

18. Коваленко Ю.О. Історична топографія Глухівської фортеці згідно плану 1747-1752 рр. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. Глухів – Київ, 2019. Вип. 12. С. 156-163.

19. Коваленко Ю.О. Джучидські монети як джерело вивчення історії Глухівщини післямонгольського періоду. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. Глухів – Київ, 2020. Вип. 13. С. 112-118.

20. Коваленко Ю.О. Скарб XVII ст. з Некрасового. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. Ніжин, 2021. Вип. 14. С. 114-115.

Поданий список є лише частиною публіцистичної та наукової спадщини В. Белашова, В. Заїки, М. Заремського, Ю. Коваленка. На часі постає питання складання повних бібліографічних покажчиків кожного з цих видатних представників глухівської історико-філософської школи, які стануть у нагоді дослідникам регіональної історії та філософської думки.

Література та джерела

1. Науковий архів Національного заповідника «Глухів» ЗІКНГ, 2002-2007.
2. Науковий архів Національного заповідника «Глухів». СІУ, 2008-2022.
3. Науковий архів Національного заповідника «Глухів». СМ, 2004-2022.
4. Ткаченко В. Нарбутівка і Нарбути. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1998. 104 с.

КАМІЛ РОЗУМОВСЬКИЙ. ВНЕСОК НАЩАДКА ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ У ЗБЕРЕЖЕННЯ РОДИННОЇ СПАДЩИНИ

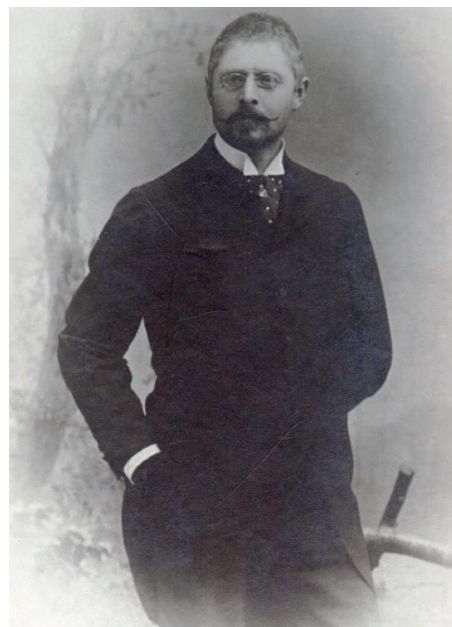
Альона Грабовець

Мета: дослідити та охарактеризувати роль Каміла Розумовського у збереженні родинної спадщини.

Завдання: проаналізувати діяльність Каміла Розумовського спрямовану на збереження родинної спадщини, систематизувати та висвітлити основні її напрямки.

Ключові слова: Каміл Розумовський, гетьман Кирило Розумовський, родинна спадщина Розумовських.

Чільне місце у формуванні історичної свідомості та національної ідентичності українців займає родинна спадщина гетьмана України Кирила Розумовського. Сьогодні в умовах війни ми, як ніколи розуміємо, що

збереження, відновлення та дослідження об'єктів культурної спадщини є необхідним і важливим заходом держави та суспільства.

Істотний внесок у збереження спадщини родини Кирила Розумовського свого часу зробив його правнук по лінії сина Григорія – Каміл Розумовський (1852 – 1917 рр., на світлині з книги R. Rosowa «*Razumovsti a jejich stopy na Opavsku*»), котрий пов'язав більшу частину свого життя із Чехією та Австрією [3, с. 236]. Життя та діяльність нащадка гетьмана висвітлювали у своїх працях сучасні історики: Л. Кіяшко, С. Потапенко [3, с. 236-237], Ю. Фурсова [8, с. 7], Р. Росова [13, с. 21-23].

Будучи австрійським підданим він не забував своє українське коріння і став одним із перших, хто виявив зацікавленість до минулого своїх славних пращурів, вивчав та збирав матеріали про історію свого роду [8, с. 7]. Аналізуючи його листування з Олександром Васильчиковим, правнуком Кирила Розумовського по лінії доньки Ганни, істориком, директором імператорського ермітажу, можемо припустити, що активно досліджувати свою родину Каміл Розумовський почав на початку 80-х років XIX ст. Зокрема на це вказує лист від 24 вересня 1880 р. Олександра Васильчикова до Каміла: «Я щойно отримав Вашого люб'язного листа з цікавими повідомленнями, які ви до нього додали. Я дуже вдячний за те, що ви дали мені можливість познайомитися з двоюрідним братом. ... Я вражений, що ви так добре знаєте, хто ваші родичі в росії. Я надішлю вам докладний список родини, виправивши деякі помилки у вашій генеалогічній таблиці ...» [16, с. 225].

Палацово-парковий ансамбль Кирила Розумовського. Кінець XIX ст.

Фото із праці С. Rasumovsky «*Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803*»

Заходи, вжиті Камілом Розумовським по вивченню і збереженню родинної спадщини можна поділити на наступні напрямки: видавнича діяльність, колекціонування речей, що належали його родині чи мали до неї відношення, ушанування пам'яті своїх пращурів.

Видавнича діяльність. Перша монументальна історична праця, присвячена родині Розумовських вийшла російською мовою у Санкт-Петербурзі в 1880-х рр. Це

було п'ятитомне видання Олександра Васильчикова «Сімейство Розумовських» [7, с. 7]. Варто відзначити, що Каміл надавав інформацію та матеріали автору під час написання цієї праці. «Дорогий кузене, як я можу віддячити тобі за твою доброту та довіру, яку ти виявив до мене? ... Я прочитав ваші папери і зробив з них необхідні нотатки. Тож я не хочу їх тримати ні на мить довше... Дозвольте мені тримати портрети ще деякий час...»

Руїни палацу в Батурині («Батурин») під час реставрації 1912

– зазначав Олександр Васильчиков у листі від 15 березня 1881 р. З листування між кузенами відомо, що Каміл надіслав йому фото портрету гетьмана, авторства італійського художника Помпео Батоні, а також Олександр запитував про наявність портрету сина гетьмана Григорія – видатного ученого-мінеролога, зоолога, натураліста. До того ж він цікавився могилою іншого сина

гетьмана, блискучого європейського дипломата та музичного мецената – Андрія, приміром: «Чи встановлений надгробний пам'ятник і є епітафія?» [16, с. 227-233].

*Палац Кирила Розумовського. Реставрація 1912 р.
Фото праці С. Rasumovsky «Graf Kirill Grigorievitch Rasumovsky. 1728–1803»*

Проте у 1890 р. Олександр Васильчиков помер, не завершивши свою працю. Видання 5-го тому «Сімейства Розумовських», з'являється завдяки ініціативі та фінансуванню Каміла. Воно вийшло у 1894 р. за редакцією російського історика Олександра Брікнера [1, с. 1].

Втім Каміл вирішив познайомити європейське суспільство із сімейною бібліографією. Відповідно у 1893-1897 рр. в німецькому м. Галле, редагована Брікнером праця Васильчикова, була надрукована французькою мовою у 3-ьох томах [7, с. 7]. Олександр Брікнер погодився її видати французькою за умови, що він зможе видалити деталі, які не представляють інтересу для неросійських читачів [14, с. 5-6]. Французькомовна праця є більш стислою, але водночас і містить інформацію, котра відсутня в російськомовному виданні. Приміром, додані матеріали, що стосуються доньок гетьмана та генеалогічні дані про їх нащадків, особисте листування між членами родини [16, с. 6]. Особливу увагу він приділив Григорію Розумовському. У Додатку 1 до Т. 3 Каміл розмістив, складений власноруч до 60-тої річниці смерті Григорія, бібліографічний довідник його наукових праць з коротким описом, а також трактатів. Про це він зазначає у передмові до видання: «З моменту появи біографії графа Грегора у сімейній історії, я знайшов цілий ряд інших його наукових публікацій у спеціалізованих журналах минулого та початку цього століття та придбав їх для сімейної бібліотеки. З метою доповнення та виправлення біографії я склав для родини наступний бібліографічний список літературних творів графа Грегора Розумовського,

який не претендує на повноту, а водночас є як невелике вдячне нагадування про члена сім'ї, який незважаючи на найважчі випробування і найсумніший життєвий досвід, завжди охоче віддавав себе науковим дослідженням, чия старанність і корисна праця здається гідними високої поваги і наслідування його нащадків у повній мірі» [17, с. 1].

Щодо ілюстрацій, розміщених у французькому виданні, то деякі були репродукціями портретів з книги Васильчикова, наприклад зображення матері гетьмана Наталії та його доньки Наталії. Загалом же воно містить ілюстрації, які відсутні у російському оригіналі і при цьому їхня кількість значно більша. Там представлена генеалогічна таблиця родини Розумовських [14, с. 1], мініатюрний портрет Андрія Розумовського. Також додані: портрети дружин Андрія – Єлизавети Тун і Костянтини Тюргейм, план та зображення його Віденського палацу, портрети решти дітей гетьмана [15, с. 1].

*Воскресенська церква –
усипальниця Кирила Розумовського.*

Початок ХХ ст.

*Фото праці С. Rasumovsky
«Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky.
1728–1803»*

У 1902 р. вийшов Додаток 2 до Т. 3 упорядкований особисто Камілом Розумовським. До його публікації зазначав автор: «... Мене спонукає лише постійно зростаючий інтерес до життєвих доль моїх дідусів і бабусь. ... Це є важливим, бо надруковане зберігається краще ніж написано!» Каміл видав додаток німецькою мовою, оскільки вона була розмовною у його родині та присвятив своїй бабусі Єлизаветі Шенк де Кастель, дружині Григорія Розумовського. Додаток містив виправлення та доповнення до французького видання сімейної бібліографії, які Каміл знайшов у старих і новіших джерелах, а також деякі неопубліковані, наукові праці Григорія Розумовського [18, с. 4].

Наступними історичними доробками Каміла Розумовського стали три біографічні праці, видані німецькою мовою у Галле в 1910-х рр. Книги надруковані за кошти Каміла Львовича незначним тиражем та призначалися для обмеженого кола читачів, родичів і найближчих друзів, тому і нині є дуже рідкісними. Вони невеликі за обсягом, але в них опубліковано уривки з численних недоступних сьогодні джерел – дипломатичних документів, зокрема, донесень французьких дипломатів періоду наполеонівських воєн, листів та спогадів сучасників, заповіт Андрія Розумовського. Перша вийшла у 1912 р. з нагоди наближення 100-тої річниці Віденського конгресу під назвою «Fürst Andreas Kirillowitsch Rasoumoffsky». Основним її завданням було висвітлення сповненого благородними та щедрими вчинками життя Андрія Розумовського. У праці описане не тільки його дипломатичне життя, а й надається побіжна оцінка діяльності Андрія загалом та історія старого Відня [11, с. 5-6].

У 1913 р. побачила світ праця присвячена гетьману Кирилу Розумовському «Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803». До її написання спонукало те, що у бібліотеці Каміла Розумовського було чимало матеріалів про життя і діяльність гетьмана, про місця де він працював та жив, і які він особисто відвідав. Ще однією з причин було бажання ознайомити своїх дітей із життя їхніх прабатьків. «Якщо мої діти виявлять інтерес до насиченого подіями життя своїх предків, та якщо вони знайдуть інтерес до їх благородного духу та їхньої людяності, і якщо вони намагатимуться вшанувати їхню пам'ять у своєму власному способі життя, тоді мої зусилля будуть

*Lemeschi. Die auf dem Platze der Rasumowitscha
(Geburtsstätte Maxym. Krawtschyns) 1910. erbaute Volksschule
an der die Gedenksteine in der beiden Brüder angebracht sind*

Відкриття школи в Лемешах. 1912 р. Фото праці С. Rasumovsky «Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803»

щедро винагороджені» – зазначав автор. Особливістю цього видання є те, що воно містить чудові та маловідомі ілюстративні матеріали, серед яких репрезентовано ті, які він привіз із собою з України. Вони зберегли своє значення й донині. Це портрети батьків гетьмана – Григорія та Наталії Розумів, знімки та зображення с. Лемеші, палаців Кирила Розумовського в Батурині, Почепі, церкви-усипальниці гетьмана в Батурині, собору Різдва Богородиці в Козельці, Трьохсвятительської церкви в Лемешах, зразків посуду [2, с. 3].

У 1914 р. була надрукована третя біографія, приурочена Григорію Розумовському «Gregor Graf Rasumovsky» [7, с. 317]. Сподіваємося, що з часом вдасться виявити місце збереження екземпляра з метою подальшого опрацювання.

Праці, написані Камілом, а також ті, що видані за його підтримки стали вагомими джерелами у дослідження істориків та науковців.

Колекціонування речей. Каміл Розумовський збагачував свою приватну колекцію предметами, які були пов'язані з його родиною [7, с. 8]. Здійснював він це в основному шляхом придбання. Відомо, що через свою довірену особу в росії та Україні він скуповував всі цінні і рідкісні книги, малюнки, гравюри, які були пов'язані з його родиною [8, с. 7].

Детальний перелік складових цієї колекції сьогодні ми можемо дізнатися завдяки каталогу, який склав та опублікував Каміл у 1907 р. німецькою мовою. Він складається із двох частин. Перша, так звана «Розумовскіана» є каталогом його бібліотеки у Відні. Всі видання, які входили до бібліотеки Каміла, він розділив у каталозі на: 1. Праці із загальної історії. Спогади та звіти; 2. Сімейно-історичні та генеалогічно-історичні довідники. Твори драматичного чи художнього змісту, що розповідають про епізоди сімейної історії; 3. Твори написані членами родини Розумовських. Відгуки про них. Цитування їх в інших працях; 4. Книги, композиції, які присвячені членам родини Розумовських, а також трактати, художні книги, альбоми та мемуари, документи, дипломи, каталоги, що належать родині або стосуються родини.

Друга частина каталогу являє собою реєстр речей родини Розумовських, які зберігалися переважно у Відні та у родинних палацах Шенштайн, Вікштейн і в будинку в Опаві на території Чехії. Всі предмети Каміл поділив на 6 категорій: 1. Портрети маслом; 2. Портретна мініатюра; 3. Гравюри, літографії, малюнки та фотографії; 4. Скульптури та медалі. Різні сімейні реліквії; 5. Картини, гравюри, малюнки з видами місцевостей, замків, подій сімейної історії, присвяти, герби, плани [12, с. 4-5].

Каталог, складений Камілом Розумовським демонструє не тільки відповідальне відношення до родинних реліквій, котре передбачало належне збереження для майбутніх поколінь, а й інформування суспільства. Завдяки ньому сьогодні ми можемо дізнатися про родинні цінності та прослідкувати місцезнаходження речей гетьманської сім'ї.

Ушанування пам'яті своїх пращурів. У 1891-1912 рр. Каміл Розумовський разом з сином Левом на автомобілі чотири рази відвідав Батьківщину своїх предків. Вони побували у с. Лемеші, м. Глухів, м. Батурин, м. Козелець, м. Почеп [5, с. 380]. Надзвичайно вразив Каміла напівзруйнований палац гетьмана Кирила Розумовського в Батурині [9, с. 94]. Він виділив кошти на його реставрацію, котра тривала упродовж 1911-1913 рр., але не була завершена, оскільки завадила Перша світова війна. Правнук Кирила Розумовського хотів, щоб у відреставрованому палаці був музей старовинних речей, які б мали відношення до гетьмана України – з одного боку і музей національного українського мистецтва – з другого. Задум Каміла міг бути цілком реалізований, адже його приватна збірка мала багато цікавих і коштовних речей, про які ми вже згадували вище. Саме вони могли б скласти основу експозиції. Про реставрацію палацу Кирила Розумовського в статті «Батуринський музей» від 15 жовтня 1913 р. писав історик-краєзнавець Василь Різниченко: «Саме тепер у нас іде реставрація однієї з найважливіших пам'яток українського кам'яного будівництва. ... Реставрацію розпочато позаторік, дякуючи жертволюбності правнука останнього гетьмана – графа Каміла Розумовського, який пожертвував на цю ціль 150 тис. австрійських крон. ... До цього часу дворець стояв пустою; без дахів, вікон, дверей, підлог і т. ін. ...» [6, с. 363].

Каміл не залишився осторонь і від долі могили гетьмана Кирила Розумовського, яка знаходилася у Воскресенській церкві-усипальниці в Батурині. У 1911 р. відбулася її реставрація [5, с. 381]. Тоді ж, він профінансував будівництво в місті «городської школи» [4, с. 347].

Дільність Каміла по ушануванню пам'яті родини Розумовських знайшла відображення також у с. Лемеші – Батьківщині Розумовських. Там, у 1910-1911 рр. на кошти Каміла була збудована початкова школа. У 1912 р. відбулося її урочисте відкриття, на яке завітали Каміл разом з сином Левом. Цей захід мав символічне значення, адже школа зведена на місці народження братів Розумовських, а на її приміщенні була прикріплена відповідна пам'ятна дошка з написом: «На цьому місці в давні часи народилися брати Розумовські: останній гетьман Малоросії Кирило Розумовський і його знаменитий брат Олексій» [10, с. 6].

Промовистими свідками діянь Каміла є фото палацу Кирила Розумовського кінця XIX ст. та моменту його реставрації, зовнішнього вигляду і внутрішнього Воскресенської церкви, відкриття школи в Лемешах, які він представив у своїй праці присвяченій гетьману [10, с. 80-91].

Підсумовуючи хочеться відзначити, що діяльність Каміла Розумовського спрямована на збереження родинної спадщини дала свої позитивні результати. Його

сучасні нащадки пам'ятають і шанують своє українське коріння. Публікації ж Каміла Розумовського є цінним джерелом для вивчення минулого гетьманської родини та розкривають маловідомі сторінки життя її представників. Палац Кирила Розумовського, як він і хотів – нині є одним із найпопулярніших музейних закладів України, символом доби Гетьманщини, меккою української історії. У палаці створена експозиція, яка висвітлює історію української держави другої половини XVII-XVIII ст., державну діяльність Кирила Розумовського та його видатних нащадків.

Література та джерела

1. Васильчиков А. Семейство Разумовских: в 5 т. Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1894. Т. 5. 398 с.
2. Грабовець А. Пам'ятний лист гетьману України Кирилу Розумовському. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2022. № 1 (88). С. 3.
3. Потапенко С. Віденський архів гетьманського роду Розумовських: в 2 т. Київ: Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського НАН України, 2018. Т. 1. 261 с.
4. Про стан освіти й культури в Батурині. *Батурин: сторінки історії*. Збірник документів і матеріалів / ред. О. Б. Коваленко та ін. Чернігів: Чернігівські обереги, 2009. С. 347.
5. Різниченко В. Про відбудову пам'яток архітектури Батурина. *Батурин: сторінки історії*. Збірник документів і матеріалів / ред. О. Б. Коваленко та ін. Чернігів: Чернігівські обереги, 2009. С. 380.
6. Різниченко В. Про реставрацію палацу К. Розумовського. *Батурин: сторінки історії*. Збірник документів і матеріалів / ред. О. Б. Коваленко та ін. Чернігів: Чернігівські обереги, 2009. С. 363.
7. Розумовська М. Розумовські. Родина при царському дворі. К.: Темпора, 2015. 320 с.
8. Фурсова Ю. Зберігач родинної колекції Розумовських. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 2 (65). С. 7.
9. Цапко Ю. Меценатство Каміла Розумовського. *Меценатство та його роль в суспільно-економічному і культурному житті України*: матеріали наукової конференції, сел. Качанівка, 29-30 липня 2010 р. Чернігів, 2010. С. 93-98.
10. Rasumovsky C. Aus alten zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728-1803. Ein gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Halle, 1913. 95 s.
11. Rasumovsky C. Fürst Andreas Kirillowitsch Rasoumoffsky: Lebensskizze von C. v. R. Halle: Tausch Grosse, 1912. 89 s.
12. Rasumovsky C. Katalog der Familien-Bibliothek und Familien-Kunst- und Denkwürdigkeiten – Sammlung. Halle, 1907. 112 s.
13. Rosowa R. Razumovsti a jejich stopy na Opavsku. Opava: Tiskarna Grafico, 2015. 87 s.
14. Wassiltchikow A. Les Razoumowski: en 3 v. Halle: Tausch Grosse, 1893. V. 1. 310 s.
15. Wassiltchikow A. Les Razoumowski: en 3 v. Halle: Tausch Grosse, 1893. V. 2. P. 1. 421 s.
16. Wassiltchikow A. Les Razoumowski: en 3 v. Halle: Tausch Grosse, 1894. V. 3. 259 s.
17. Wassiltchikow A. Les Razoumowski: en 3 v. Halle: Tausch Grosse, 1897. V. 3. S. 1. 29 s.
18. Wassiltchikow A. Les Razoumowski: en 3 v. Halle: Tausch Grosse, 1902. V. 3. S. 2. 260 s.